

ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

ΖΩΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

Όταν αὐξάνουν οἱ ἀπαγορεύσεις
οἱ ἄνθρωποι γίνονται φτωχότεροι
ὅταν τὰ ὅπλα πλεονάζουν, τὸ χάος ἐπικρατεῖ
ὅταν πληθαίνουν οἱ ἐπιδέξιοι αὐξάνουν τὰ συστήματα
ὅταν οἱ νόμοι πολλαπλασιάζονται παράνομοι ξεπηδοῦν.

Λάο Τσὲ

Τό βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀνατύπωση τοῦ
«Ζ ω ό δ ι α, ἀ ν θ ρ ω π ό τ η ς»
ποὺ εἶχε ἐκδοθεῖ στὴν 'Αλεξάνδρεια τὸ 1917 σὲ
μετάφραση κι εἰσαγωγὴ τοῦ Γ. Βρισιμιτζάκη
.

ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

ΖΩΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ

Μετάφραση
Γιώργος Βρισιμιτζάκης

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ: Ζωικότητα και Ανθρωπότητα
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Γιώργος Βρισιμιτζάκης
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ
Βαλτετσίου 53
ΑΘΗΝΑ 106 81
τηλ. 38.02.040

Ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Μιχαὴλ Μπακούνιν

Διαβάζοντας κανεὶς τὸν Μπακούνιν, ἔστω καὶ ἀφοῦ θὰ ἔχει ἤδη διαβάσει καὶ ἀπορροφήσει ὅλη τὴ SUBSTANTIFIQUE MOELLE ἑνὸς Ἔμερσον[1], ἑνὸς GUYAU[2] καὶ ἑνὸς Νίτσε ἀκόμα, δὲν αἰσθάνεται καμμιὰ κατάπτωση, δὲ βλέπει καμμιὰ ἀπόσταση οὐσιώδη ποὺ νὰ χωρίζει τὸν πρῶτο ἀπὸ οἱοδήποτε ἀπὸ τοὺς δεύτερους. Ἡ φιλοσοφία καὶ τῶν τέσσερων αὐτῶν φιλοσόφων τῆς ζωῆς εἶναι κατὰ βάθος ἡ ἴδια. Ἀλλ' ὁ καθένας τους σύμφωνα μὲ τὴν ἐποχὴ ποὺ ζοῦσε, τὸ ἰδιαίτερό του περιβάλλον, τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς του, τὶς ἰδιότητες τῆς φυλῆς στὴν ὁποίαν ἀνῆκε καὶ τέλος τὴν ἰδιοσυγκρασία του, ἐξέθεσε τὶς ἰδέες του μὲ ἕνα διαφορετικὸ τρόπο. Ὁ Ἔμερσον ἔχει τὸ πλούσιο τοῦ ὕφους, τὸ ὁποῖον καμμιὰ φορὰ χειρίζεται μὲ ὑπέροχη μαεστρία ὅπως ἐκφράσει ἰδέες ὄχι καὶ τόσο βαθυές, ὁ GUYAU ἔχει τὴ χάρη καὶ τὴ νότα ἑνὸς πόνου τοῦ ὁποίου τὸ βαθυὰ ἀνθρώπινο μετριάζει ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὸ νεανικό, ὁ Νίτσε ἔχει τὸ πάθος, τὸ ἄτακτο, τὸ ὁρμητικό, τὴ περίεργη τάση πρὸς τὸ ἀκατόρθωτο,

---

1) Ἔμερσον· ἀμερικανὸς φιλόσοφος (1803-1882).

2) Ζὰν Μαρία Γκυγιώ. Συγγραφέας τῆς περίφημης (1885) «Ἠθικῆς χωρὶς ὑποχρέωση κι ἐπικύρωση» ποὺ ἐντυπωσίασε πολλοὺς συγχρόνους του, ὅπως π.χ. τὸν Κροπότκιν.

πρὸς τὸ ἀπρόσιτο· θἄλεγε κανεὶς πὼς δίπλα σαὐτοὺς τοὺς προφητικοὺς ἥρωες τῆς ζωῆς, δὲν μένει θέση γιὰ κανένα ἄλλο, πὼς ὅλες οἱ θέσεις εἶναι πιασμένες. Πλάνη! Ὁ Μπακούνιν βαδίζει στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὰ μεγάλα αὐτὰ πνεύματα, ντυμένος μιὰ κόκκινη ἀμφίεση, σκεπασμένος ἀπὸ ἕνα σύννεφο καπνοῦ, ἄκαμπτος πρόσκοπος τῆς πρωτοπορείας τῆς ἀνθρωπότητας ποὺ σκέπτεται.

Ποῦ βρίσκεται τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ στὸ πνεῦμα τοῦ Μπακούνιν ποὺ τὸν θέτει τόσο ψηλά, ἀνάμεσα στοὺς σκεπτόμενους τῆς ἀνθρωπότητας; Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ τὸ ὀφείλει στὴ λογική του, σὲ μιὰ λογικὴ ἀλύγιστη καὶ ζωντανὴ ποὺ δὲν ἀνέχεται κανένα συμβιβασμὸ μὲ τὰ ἀδύναμα συναισθήματα καὶ δὲν δελεάζεται ἀπὸ κανένα σόφισμα. Ἡ λογικὴ τοῦ Μπακούνιν, ταυτίζεται μὲ τὴν ὁρμὴ τῆς δημιουργικῆς ζωῆς. Ὁπλισμένος μαὐτήν, ὁ Ρῶσσος φιλόσοφος, φαίνεται σἂν νὰ περιφρονεῖ κάθε καλλονή, κάθε φράση, κάθε σχῆμα τοῦ ὁποίου ἡ ὀμορφιὰ ἢ ἡ δύναμη δὲν ἀπορρέει ἀπ' αὐτήν. Αὐτὴ ἡ λογικὴ δίδει στὸ ἔργο τοῦ Μπακούνιν μιὰ θαυμάσια ἑνότητα, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη δίδει στὸν ἀναγνώστη μιὰν ἡσυχία, διότι αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του, ὅτι ἐδῶ δὲν βρίσκεται μπροστὰ σὲ ἕνα ρήτορα ἢ ἕνα σοφιστή: τὰ περισσότερα ἔργα τοῦ Μπακούνιν ἐγράφηκαν ἐξ ἄλλου, τυχαῖα μπορεῖ νὰ πεῖ κανείς. Ἀνταποκρίνουνται στὶς ἀνάγκες τῆς ἐπαναστατικῆς ζωῆς του: πολλὰ ἀπ' αὐτά, στὴν ἀρχὴ συνταχτήκανε μὲ τὴ μορφὴ γράμματος καὶ προορίζονταν γιὰ κάποιον φίλο ἢ γιὰ καμμιὰ ἐπαναστατικὴ ἕνωση. Σὰν ἕνα παράδειγμα τῆς ἀλύγιστης λογικῆς τοῦ Μπακούνιν θὰ δώσω τὴν ἑξῆς φράση του, ποὺ συχνὰ ἔχει γίνει τὸ θέμα ἐμπαθῶν συζητήσεων.

«Τὸ νὰ λέμε πὼς ὁ θεὸς δὲν εἶναι ἐνάντιος μὲ τὴ λογική, εἶναι σὰν νὰ διαπιστώνουμε ὅτι συνταυτίζεται ἀπολύτως μὲ δαύτη, ὅτι δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ἄλλο ἀπὸ τὴ λογική, δηλ. τὸ ρεῦμα καὶ ἡ φυσικὴ ἐξέλιξη τῶν πραγ-

μάτων, δηλ. πῶς θεὸς δὲν ὑπάρχει. Ἡ ὕπαρξη τοῦ θεοῦ ἄρα δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει κἄτι παρὰ ὡς ἄρνηση τῶν φυσικῶν νόμων, ἀπ' ὅπου φθάνουμε σαὐτὸ τὸ ἀναίρετο δίλημμα: Θεὸς ὑπάρχει, ἄρα δὲν ὑπάρχουνε φυσικοὶ νόμοι κι' ὁ κόσμος παρουσιάζει ἕνα χάος. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι ἕνα χάος, εἶναι διευθετημένος μέσα του, ἄρα θεὸς δὲν ὑπάρχει».

* * *

Δὲν εἶναι ἄσκοπο — ἔξω ποὺ τὸ πρᾶγμα φαίνεται στὴν ἀρχὴ καὶ ἐντελῶς περίεργο — νὰ παραβάλει κανεὶς τὶς ἰδέες ἑνὸς ἐπαναστάτη σὰν τοῦ Μπακούνιν, μὲ ἐκεῖνες ἑνὸς ἄλλου φιλόσοφου, ποὺ ἔζησε ὅσο μπόρεσε μακρυὰ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ποὺ φαίνεται εἶχε σὰν ἀρχὴ στὸ βίο του τὸ «λάθε βιώσας» τῶν ἐπικουρικῶν, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴ σκέψη του αὐτή:

«Ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος ποὺ ζεῖ ἀνάμεσα στοὺς ἀμαθεῖς, προσπαθεῖ ὅσο μπορεῖ νὰ ἀποφεύγει τὶς εὐεργεσίες τους».

Ἐννοῶ τὸ Σπινόζα.

Πρῶτος μοῦ φαίνεται ὁ σοφὸς μεταφραστὴς καὶ μελετητὴς τοῦ Σπινόζα ὁ CHARLES APPUHN, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εὐτύχησα νὰ ἀκούσω τὰ πρῶτα φιλοσοφικὰ διδάγματα, ἐπέστησε τὴ προσοχὴ στὸν ὁμοιόμορφο σχεδὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ρῶσσος φιλόσοφος ἔτυχε νὰ ἐκφράσει τὴ σκέψη του, μὲ τὸ μεγάλο πανθεϊστὴ φιλόσοφο. Πράγματι ὁ κ. CHARLES APPUHN στὸ βιβλίο του «MORALE SOCIALE» παραβάλει τὶς δυὸ αὐτὲς φράσεις τοῦ Σπινόζα καὶ τοῦ Μπακούνιν:

ΣΠΙΝΟΖΑ	ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ
Ὁ ἀληθινὸς σκοπὸς τοῦ Κράτους εἶναι ἡ ἐλευθερία.	Ἡ κοινωνία εἶναι τὸ δέντρο, ἡ ἐλευθερία ὁ καρπός.

'Αλλὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ κι' ἄλλες ἀναλογίες στὶς σκέψεις τῶν δύο φιλοσόφων.

ΣΠΙΝΟΖΑ	ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ
Κάθε πρᾶγμα προσπαθεῖ ὅσον ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτὸ νὰ διατηρήσει τὸ εἶναι του. 'Ηθικὴ III, 6.	Κάθε τι ποὺ ζεῖ τείνει νὰ πραγματοποιηθεῖ ὡς τὸ πλήρωμα τοῦ εἶναι του.

'Εδῶ θὰ παρατηρήσω ὅτι τόσο ἡ φιλοσοφία τοῦ ἑνὸς ὅσο καὶ τοῦ ἄλλου εἶναι μιὰ φιλοσοφία τῆς ζωῆς. Μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐξέλιξης τῆς ζωῆς ἦταν ἄγνωστη στὴν ἐποχὴ τοῦ Σπινόζα: μποροῦμε ὅμως νὰ ποῦμε ὅτι ἂν ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα ἀγνοεῖ τὴν ἐξέλιξη τῆς ζωῆς, δὲν εἶναι ὅμως ἐνάντια σαὐτὴ τὴν ἐξέλιξη. Σὲ ἕνα του σχόλιο μάλιστα τοῦ δεύτερου μέρους τῆς 'Ηθικῆς μιλᾶ γιὰ τὴ Φύση ὁλάκερη, σὰν γιὰ «ἕνα μόνο Ἄτομο, τοῦ ὁποίου τὰ μέρη, δηλ. ὅλα τὰ σώματα, ποικίλουν μὲ ἄπειρους τρόπους χωρὶς καμμιὰ ἀλλαγὴ τοῦ ὅλου 'Ατόμου». Μιὰ ἄλλη παρατήρηση μπορεῖ νὰ κάνει κανείς: ὁ Σπινόζα μιλᾶ γιὰ τὴ τάση «πρὸς διατήρηση τοῦ εἶναι»· ὁ Μπακούνιν μᾶλλον βλέπει στὴ ζωὴ τὴν ἐξέλιξη καθὼς ὁ Νίτσε βλέπει σαὐτὴ τὴ τάση πρὸς τὴν «αὔξηση τοῦ εἶναι» καὶ ὁ GUYAU τὴ τάση πρὸς τὴν «διαστολὴ» τῆς ζωῆς, τόσο μέσα στὸ ἄτομο ὅσο καὶ μέσα στὴ φύση. 'Αλλ' ἂς μὴν ἔχουμε σήμερα ἀπαιτήσεις νὰ συναντήσουμε σὲ ἕνα σύστημα γέρικο κατὰ τρεῖς αἰῶνες τὶς σημερινὲς ἐπιστημονικὲς ἰδέες.

Κι' ἂς δοῦμε στὸ σύστημα τοῦ Σπινόζα μᾶλλον τὸ ψυχολογικό του μέρος, ἀπὸ τὸ βιολογικό του.

'Αρκεῖ πὼς ὁ Σπινόζα ἐγνώρισε νὰ στρέψει τὸ βλέμμα πρὸς τὴ ζωή, καὶ νὰ τὴ δεῖ ὄχι γιὰ νὰ τὴ περιφρονήσει ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν ἀγαπήσει: τὴ ζωὴ αὐτὴ γιὰ τὴν ὁποίαν ὁ Μπακούνιν μᾶς λέγει ὅτι εἶναι «ὅλη περαστικὴ καὶ φεβγάτη, ἀλλ' ἐπίσης ὅλη πάλουσα ἀπὸ πραγματικότητα καὶ ἀτομικότητα, ἀπὸ αἴσθηση ἀπὸ

πόνους, ἀπὸ χαρές, ἀπὸ ἐπιθυμίες, ἀπὸ ἀνάγκες, ἀπὸ πάθη».

'Ακριβῶς ὁ εἰδωλολατρισμὸς αὐτὸς ποὺ αἰσθάνεται γιὰ τὴ ζωὴ ὁ Μπακούνιν τὸν κάνει — ὄχι νὰ πολεμήσει τὴν ἐπιστήμη καθὼς τόσοι ἐπιπόλαιοι ἢ μυστικιστὲς φιλόσοφοι ἐπεχείρησαν — ἀλλὰ νὰ ξεχωρίσει τὴ ζωὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη.

«'Η ἐπιστήμη, λέγει, εἶναι ὁ μπούσουλας τῆς ζωῆς, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ ζωή».

«'Η ἐπιστήμη περιλαμβάνει τὴ σκέψη τῆς πραγματικότητας, ὄχι τὴν ἴδια πραγματικότητα· τὴ σκέψη τῆς ζωῆς, ὄχι τὴ ζωή».

Στὸ ἴδιο κεφάλαιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι παρμένες οἱ φράσεις ποὺ ἀνάφερα, διαβάζει κανεὶς ἀκόμα:

«'Η ἐπιστήμη δὲ μπορεῖ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ ἀφηρημένου. 'Απ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, εἶναι σὲ ἄπειρο βαθμὸ κατώτερη ἀπ' τὴ τέχνη, ἡ ὁποία, ἐπίσης δὲν εἶναι σχετικὴ παρὰ μὲ τύπους καὶ μὲ γενικὲς καταστάσεις, ἀλλ' ἡ ὁποία χάρη σὲ ἕνα τέχνασμα, ποὺ τῆς εἶναι ἴδιο, ξέρει νὰ τὶς ἐνσαρκώνει σὲ φόρμες, ποὺ μὲ ὅλο ποὺ δὲν εἶναι ζωντανές, μὲ τὴ σημασία τῆς πραγματικῆς ζωῆς προκαλοῦν μολοντούτοις στὴ φαντασία μας τὸ αἴσθημα ἢ τὴν ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς ζωῆς: ἡ τέχνη ἀτομοποιεῖ κατά τινα τρόπο τοὺς τύπους καὶ τὶς καταστάσεις ποὺ συλλαμβάνει.

'Η τέχνη εἶναι λοιπὸν κατά τινα τρόπο ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ ἀφηρημένου στὴ ζωή. 'Η ἐπιστήμη εἶναι ἀπ' ἐναντίας ἡ διαρκὴς θυσία τῆς περαστικῆς καὶ φευγάτης ζωῆς, ἀλλὰ πραγματικῆς, ἐπάνω στὸ βωμὸ τῶν αἰώνιων ἀφηρημένων ἐννοιῶν».

'Αλλ' ὁ Μπακούνιν, σᾶν ἀληθινὸς φιλόσοφος δὲν παραγνώρισε τὴν ἀξία τῆς ἐπιστήμης. Τὸ ἀπόσπασμα ποὺ θὰ δώσω τώρα τὸ μαρτυρεῖ ἀρκετά.

«'Εκεῖνο ποὺ κηρύττω εἶναι ὥς ἕνα σημεῖο, ἡ ἐπανάσταση τῆς ζωῆς ἐναντίον τῆς ἐπιστήμης, ἢ μᾶλλον ἐναντίον τῆς κυβέρνησης τῆς ἐπιστήμης. Ὄχι γιὰ νὰ

καταστρέψω τὴν ἐπιστήμη — θὰ ἦταν ἔγκλημα ἐναντίον τῆς ἀνθρωπότητας — ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴ βάλω στὴ θέση της σὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴ μπορεῖ ποτὲ νὰ βγεῖ ἀπ' αὐτήν»[1].

Καθὼς εὔκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα, ὁ Μπακούνιν κάθε ἄλλο ὑπῆρξε ἕνας HOMAIS τῆς ἐπιστήμης, ὅπως δὲν ὑπῆρξε ὁ HOMAIS κανενὸς δόγματος, καμμιᾶς θρησκείας, καμμιᾶς ἠθικῆς.

Ἐμιλοῦσα γιὰ τὶς ἀναλογίες ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ μεταξὺ Μπακούνιν καὶ Σπινόζα. Τόσον ὁ ἕνας ὅσο καὶ ὁ ἄλλος ἀνεγνώρισαν τὴ κοινωνικὴ φύση, τὴ κοινωνικὴ κατεύθυνση τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ETAT DE NATURE γιὰ τὸ Μπακούνιν ὑπῆρξε μιὰ κατάσταση ζωώδης γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Ἀκούσετε τώρα τὸ Σπινόζα:

«Ὁ ἄνθρωπος ποὺ τὸν διευθύνει τὸ λογικὸ εἶναι πιὸ ἐλεύθερος στὴ Πολιτεία ὅπου ζεῖ σύμφωνα μὲ τὸ κοινὸ νόμο, παρὰ στὴ μοναξιὰ ὅπου δὲν ὑπακούει παρὰ στὸν ἑαυτό του». (Ἠθικὴ IV, 73).

Ἡ διαφορὰ ὅμως εἶναι μεταξὺ τῶν δύο πὼς ὁ Μπακούνιν δὲν ἀναγνωρίζει τὸ Κράτος: τὸ πολεμᾶ γιατὶ βλέπει σαὐτὸ μιὰ νέα τυραννία γιὰ τὸ ἄτομο μετὰ τὴ θεολογία. Ὁ Σπινόζα μᾶλλον εἶδε στὸ Κράτος σὰν ἕνα καταφύγιο. Σὰν Ἑβραῖος ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ σὰν ἐλευθερόφρων ἀπὸ τὴν ἄλλη, γνώρισε καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον τὸ θρησκευτικὸ φανατισμὸ (ἡ ἴδια ἡ συναγωγὴ τὸν εἶχε ἀφορήσει) καὶ διεῖδε στὸ Κράτος σὰν τὴ μόνη δύναμη ποὺ μπορεῖ νὰ καταβάλει τὸ φανατισμό. Ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἂς μὴ τρέφουμε τὴ μάταιη καὶ γελοία ἐπιθυμία νὰ βροῦμε στὸ σύστημα τοῦ Σπινόζα τὶς νεώτερες κοινωνιστικὲς ἰδέες. Ὁ Σπινόζα δὲν ὑπῆρξε μήτε βιολόγος, μήτε κοινωνιολόγος. Ὑπῆρξε φιλόσοφος.

---

1) «Θεὸς καὶ κράτος» σελ. 66, ἐκδ. Διεθν. Βιβλιοθήκης.

Ἂς ἔλθω τώρα σὲ ἄλλες ἀναλογίες σκέψεων μεταξὺ Σπινόζα καὶ Μπακούνιν.

ΣΠΙΝΟΖΑ

Ἡ τάξη καὶ ἡ συνοχὴ τῶν ἰδεῶν εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν τάξη καὶ τὴ συνοχὴ τῶν πραγμάτων.

('Ηθικὴ ΙΙ, 7)

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

Τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ.

Καὶ οἱ δυὸ εἶναι καθαροὶ ντετερμινιστές, ὅπως καὶ οἱ δυὸ ξεχωρίζουν τὴν ἐλευθερία, ἀπὸ τὸ αὐτεξούσιον.

ΣΠΙΝΟΖΑ

Οἱ ἄνθρωποι νομίζουν τοὺς ἑαυτούς των ἐλεύθερους γιατὶ χουν συνείδηση τῶν πράξεών τους καὶ ἀγνοοῦν τὶς αἰτίες ποὺ τὶς ὁρίζουν.

('Ηθικὴ ΙΙΙ, 2, σχόλιον)

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

Νά μιὰ θύελλα ποὺ πνέει καὶ ποὺ σπάει τὸ κάθε τι στὸ διάβα της, ὠθούμενη ἀπὸ μιὰ δύναμη ποὺ τῆς φαίνεται σύμφυτη. Ἐὰν ἦτο δυνατὸ νὰ ἔχει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της, θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ: «ἐγὼ μὲ τὴν ἐνέργειά μου καὶ μὲ τὴν αὐθόρμητη θέλησή μου θραύω ἐκεῖνο ποὺ ἡ φύση ἐδημιούργησε»· καὶ θὰ ἐπλανιούτανε.

Ἡ ἐλευθερία κατὰ τοὺς δυὸ φιλόσοφους συνίσταται εἰς τὸ νὰ δρᾶ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὴν ἀτομικότη του, (μὲ τὴν «οὐσία του»: Σπινόζα) εἰς τὸ νὰ ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς πιέσεις.

Τόσον ὁ ἕνας ὅσο κι' ὁ ἄλλος μελέτησαν τὴν «ἀνθρώπινη σκλαβιὰ» καὶ πόθησαν τὴν «ἀνθρώπινη ἐλευθερία».

«Πάσχουμε, καθ' ὅσον ἀποτελοῦμε μέρος τῆς φύσης ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἔξω ἀπὸ τἄλλα».

('Ηθικὴ IV, 2)

«Εἶναι ἀδύνατον ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴν ἀποτελεῖ μέρος τῆς φύσης καὶ νὰ μπορεῖ νὰ μὴ δοκιμάζει ἄλλες ἀλλαγὲς ἀπὸ κεῖνες ποὺ μποροῦν νὰ ἐννοηθοῦν ἀπὸ μόνη τὴ φύση του καὶ τῶν ὁποίων εἶναι ἡ τέλεια αἰτία».

('Ηθικὴ IV, 4)

Πῶς λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ εἶναι ἐλεύθερος, μπορεῖ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν «ἀνθρώπινη σκλαβιὰ» κατὰ τὸ Σπινόζα, ἢ ἀπὸ τὴ «ζωϊκότητα» κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Μπακούνιν.

Ἐδῶ εἶναι πολὺ περίεργο νὰ παρατηρηθεῖ τὸ κοινὸ τῆς ἀπάντησης στὸ δύσκολο πρόβλημα.

ΣΠΙΝΟΖΑ

Κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ μισήσει τὸ Θεὸ*.

('Ηθικὴ V, 18)

Ὅσο ἡ ψυχὴ νοεῖ ὅλα τὰ πράγματα σὰν ἀναγκαῖα, τόσο τὸ κράτος της ἀπάνω στὰ συναισθήματά της εἶναι μεγαλύτερο, δηλ. πάσχει ὀλιγώτερο ἀπὸ δαῦτα.

('Ηθικὴ V, 6)

Ἕνα συναίσθημα ποὺ εἶναι πάθος, παύει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἕνα πάθος, μόλις σχηματίζουμε γι' αὐτὸ μιὰ ἰδέα σαφῆ καὶ ξεχωριστή.

('Ηθικὴ V, 3)

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

Καμμιὰ ἀποστασία τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τῆς φύσης δὲν εἶναι δυνατή.

Ἀπέναντι τῆς παγκόσμιας φύσης, ὁ ἄνθρωπος δὲ μπορεῖ νὰ ἔχει καμμιὰ σχέση ἐξωτερικὴ μήτε σκλαβιᾶς μήτε πάλης, διότι φέρει μέσα του αὐτῆνε τὴ φύση καὶ δὲν εἶναι τίποτε ἔξω ἀπ' αὐτήν. Ἀλλὰ μελετώντας τοὺς νόμους της, ταυτιζόμενος μὲ κάποιο τρόπο μαζύ τους, μεταβάλλοντάς τους μὲ ἕνα τρόπο ψυχολογικό, ἴδια στὸν ἐγκέφαλό του, σὲ ἰδέες καὶ πεποιθήσεις ἀνθρώπινες, ἐλευ-

---

* «Κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ μισήσει τὸ Θεὸ» λέγει ὁ Σπινόζα. Βέβαια, γιατὶ ὅταν σκεπτόμαστε τὸ Θεό, δροῦμε, δὲν πάσχουμε, καὶ τὸ μῖσος εἶναι σημεῖο τῆς ψυχῆς ποὺ πάσχει, ποὺ λιγοστεύει κατὰ τὸ Σπινόζα. Ἐννοεῖται πὼς θεὸς γιὰ τὸ Σπινόζα δὲν εἶναι ὁ θεὸς τῶν θρησκειῶν ἀλλ' ἡ «παγκόσμια φύση» γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι. Σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα θὰ ἐπανέλθω σὲ ἄλλο τομίδιο αὐτῆς τῆς συλλογῆς, ποὺ θὰ ἔχει τίτλο «Ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς τοῦ Σπινόζα».

Περισσότερο ἡ ψυχὴ γνωρίζει τὰ πράγματα μὲ τὸ δεύτερο** καὶ τὸ τρίτο εἶδος τῆς γνώσης· λιγώτερο πάσχει ἀπὸ τὰ συναισθήματα ποὺ εἶναι κακὰ καὶ λιγώτερο φοβᾶται τὸ θάνατο.

(Ἠθικὴ V, 38)

θερώνεται ἀπὸ τὸ τριπλὸ ζυγὸ ποὺ τοῦ ἐπιβάλουν ἐν πρώτοις ἡ ἐξωτερικὴ φύση, κατόπιν ἡ ἐξωτερικὴ φύση, κατόπιν ἡ ἴδια του φύση, ἀτομική, ἐσωτερική, καὶ τέλος ἡ κοινωνία τῆς ὁποίας εἶναι τὸ προϊόν.

Ὁ σκοπός μου, παραβάλλοντας τὶς δυὸ σκέψεις τῶν δυὸ μεγάλων ἀνδρῶν, ἦταν νὰ δείξω πῶς μοιραῖα μπορῶ νὰ πῶ, ἔφθασαν στὰ ἴδια ἀποτελέσματα δυὸ ἄνθρωποι ποὺ αἰσθάνθηκαν μὲ τὴν ἴδια βαθύτητα τὴν ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας καὶ ποὺ ὑπέβαλαν τὸ πνεῦμα τους στὴ γεωμετρικὴ πειθαρχία. Ὅσο καὶ νὰ φανεῖ ἐσφαλμένη ἡ ἰδέα μου αὐτὴ στοὺς σκεπτικιστὲς ἐκείνους ποὺ τοὺς ἀρέσει ἡ εὔκολη ρητορία ἀπάνω στὴ ποικιλία τῶν ἀνθρώπινων γνωμῶν, ἐγὼ δὲν παύω ἀπὸ τοῦ νὰ πιστεύω ὅτι ὑπάρχουν δυὸ εἰδῶν πνεύματα: ἐκεῖνα ποὺ φοβοῦνται τὴν ἀλήθεια καὶ ἐκεῖνα ποὺ τὴ γυρεύουν.

ΑΛΕΞ. 1917 Γ. ΒΡΙΣΙΜΙΤΖΑΚΗΣ

** Δὲ μπορῶ ἐδῶ νὰ πῶ, τί ἐννοεῖ ὁ Σπινόζα μὲ γνώση δεύτερου καὶ τρίτου εἴδους. Θἀτὸ πῶ στὸ τομίδιο τὸ σχετικὸ μὲ τὴ φιλοσοφία του.

Ζωικότητα ἀνθρωπότητα

Φιλοσοφικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Ποιές εἶναι οἱ ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου καὶ ποιοί εἶναι οἱ ὅροι τῆς ὕπαρξής του;

Ἐξετάζοντας πλησιέστερα αὐτὸ τὸ ζήτημα, θὰ βροῦμε πὼς μὲ ὅλη τὴν ἄπειρη ἀπόσταση ποὺ φαίνεται πὼς χωρίζει τὸν ἀνθρώπινο κόσμο ἀπὸ τὸ ζωϊκὸ κόσμο, κατὰ βάθος τὰ κύρια σημεῖα τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης τῆς πιὸ διϋλισμένης καὶ τῆς ζωϊκῆς ὕπαρξης τῆς λιγώτερο ἀνεπτυγμένης, εἶναι ἀπαράλλακτα: γέννηση, ἀνάπτυξη καὶ αὔξηση, ἐργασία γιὰ τὴν προμήθεια τῆς τροφῆς, γιὰ τὸ στέγασμα καὶ γιὰ τὴν ἄμυνα, διατήρηση τῆς ἀτομικῆς ὕπαρξης μέσα στὸ κοινωνικὸ περιβάλλον τοῦ εἴδους, ἔρωτας, παραγωγὴ καὶ τέλος θάνατος. Στὸν ἄνθρωπο μόνο προστίθεται ἕνα νέο σημεῖο σὲ ὅλα αὐτά: εἶναι ἡ σκέψη καὶ ἡ γνώση, ἰδιότητα καὶ ἀνάγκη ποὺ τὶς βρίσκουμε ἀναμφίβολα σὲ ἕνα κατώτερο βαθμό, ἂν καὶ ἀρκετὰ αἰσθητὸ ἤδη, στὰ ζῶα ποὺ κατὰ τὴν ὀργάνωσή τους πλησιάζουν περισσότερο τὸν ἄνθρωπο, μὰ ποὺ μόνο στὸν ἄνθρωπο φθάνουν σὲ μιὰ δύναμη τόσο ἐπιτακτικὴ καὶ σταθερὰ κυριαρχικὴ ποὺ μεταβάλλουν στὸ τέλος ὅλη του τὴ ζωή. Καθὼς τὸ παρατήρησε καλὰ ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ τολμηροὺς καὶ συμπαθητικοὺς σκεπτόμενους τῶν ἡμερῶν μας, ὁ Λουδοβῖκος Φόϋερμπαχ, ὁ ἄ ν θ ρ ω π ο ς

κάνει κάθε τι πού κάνουν τὰ ζῶα, μόνον εἶναι προορισμένος νὰ τὸ κάνει — καὶ χάρη σαὐτὴ τὴν ἰδιότητα τὴ τόσο μεγάλη τοῦ σκέπτεσθαι, χάρη σαὐτὴ τὴ δύναμη τοῦ ἀφηρημένου πού τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ζῶα ὅλων τῶν ἄλλων εἰδῶν, εἶναι ἀναγκασμένος νὰ τὸ κάνει ἐπὶ πλέον καὶ πλέον ἀνθρώπινα. Αὐτὴ εἶναι ὅλη ἡ διαφορά, ἀλλ' εἶναι ἄπειρη. Ἐμπερικλείει ὅλο μας τὸ πολιτισμό, μὲ ὅλα τὰ θαύματα τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν τεχνῶν· μὲ ὅλες του τὶς βλαστήσεις θρησκευτικές, φιλοσοφικές, αἰσθητικές, πολιτικές, οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς — μὲ μιὰ λέξη ὅλο τὸ κόσμο τῆς ἱστορίας.

Κάθε τι πού ζεῖ, εἶπα, ὠθούμενο ἀπὸ μιὰ ἀνάγκη πού τοῦ εἶναι σύμφυτη καὶ πού φανερώνεται σὲ κάθε ὂν σὰν ἕνα σύνολο ἀπὸ ἰδιότητες καὶ ἀπὸ χαρακτῆρες, τείνει νὰ πραγματοποιηθεῖ ὥς τὸ πλήρωμα τοῦ εἶναι του. Ὁ ἄνθρωπος, ὃν σκεπτόμενον ὅσο καὶ ζόν, γιὰ νὰ φθάσει ὥς αὐτὸ τὸ πλήρωμα, πρέπει νὰ γνωρίσει τὸν ἑαυτό του. Αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία τῆς μεγάλης ἀργοπορίας πού βλέπουμε στὴν ἀνάπτυξή του, καὶ πού κάνει, ὥστε γιὰ νὰ φθάσει στὴ τωρινὴ κατάσταση πολιτισμοῦ στὶς χῶρες τὶς πιὸ προοδευμένες, κατάσταση ἀκόμα τόσον ὀλίγο ἀνάλογη μὲ τὸ ἰδεῶδες πρὸς τὸ ὁποῖο τείνουμε σήμερα, τοῦ χρειάσθηκαν δὲν ξέρω πόσες δεκάδες ἢ ἑκατοντάδες αἰῶνες. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς στὴν ἀναζήτηση τοῦ ἑαυτοῦ του, διὰ μέσου ὅλων τῶν περιπλανήσεων καὶ τῶν ἱστορικῶν ἀλλαγῶν του, τοῦ χρειάσθηκε ἐν πρώτοις νὰ ἐξαντλήσει ὅλες τὶς κτηνωδίες, ὅλες τὶς ἀνομίες, ὅλες τὶς δυστυχίες πού τοῦ ἦταν δυνατό, γιὰ νὰ πραγματοποιήσει μόνο αὐτὸ τὸ λίγο λογικὸ καὶ τὴ λίγη δικαιοσύνη πού βασιλεύουν σήμερα στὸν κόσμο.

Μὲ τὴν ὤθηση πάντα τῆς ἴδιας αὐτῆς ἀνάγκης ποὺ ἀποτελεῖ τὸ θεμελιώδη νόμο τῆς ζωῆς, ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὸν ἀνθρώπινο κόσμο του, τὸν ἱστορικό του κόσμο, κατακτώντας βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἐλευθερία του καὶ τὴν ἀνθρώπινή του ἀξιοπρέπεια ἀπέναντι στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο καὶ τῆς ἴδιας του κτηνωδίας. Τὶς κατακτᾶ μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἐργασία.

Ὅλα τὰ ζῶα εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ ἐργάζονται γιὰ νὰ ζήσουν· ὅλα χωρὶς νὰ τὸ προσέξουν καὶ χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν παραμικρότερη συνείδηση τοῦ πράγματος, συντελοῦν, κατὰ τὶς ἀνάγκες τους, τὴ διάνοια καὶ τὴ δύναμή τους, στὸ τόσο ἀργὸ ἔργο τῆς μεταβολῆς τῆς ἐπιφάνειας τῆς σφαίρας μας σὲ ἕνα χῶρο εὐνοϊκὸ γιὰ τὴ ζωϊκὴ ζωή. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἐργασία δὲν γίνεται μιὰ ἐργασία πράγματι ἀνθρώπινη παρὰ ὅταν ἀρχινᾶ νὰ χρησιμεύει στὴν ἱκανοποίηση, ὄχι μόνο τῶν σταθερῶν ἀναγκῶν καὶ ἀναγκαστικὰ περιορισμένων τῆς ζωϊκῆς ζωῆς, ἀλλ' ἀκόμα ἐκείνων τοῦ ὄντος τοῦ κοινωνικοῦ, σκεπτόμενου καὶ μιλοῦντος, ποὺ τείνει νὰ κατακτήσει καὶ νὰ πραγματοποιήσει μὲ τρόπο πλήρη τὴν ἐλευθερία του.

Ἡ συντέλεση αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἄθλου, καὶ ποὺ ἡ ἰδιαίτερη φύση τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἐπιβάλλει ὡσὰν μιὰ ἀνάγκη σύμφυτη μὲ τὸ εἶναι του, — ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀναγκασμένος νὰ κατακτήσει τὴν ἐλευθερία του —, ἡ συντέλεση αὐτοῦ τοῦ ἄθλου δὲν εἶναι μόνο ἕνα ἔργο διανοητικὸ καὶ ἠθικό· εἶναι πρὸ πάντων, στὴ τάξη τοῦ χρόνου ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς λογικῆς μας ἀνάπτυξης, ἕνα ἔργο ὑλικῆς χειραφέτησης. Ὁ ἄνθρωπος δὲν γίνεται πράγματι ἄνθρωπος, δὲν κατακτᾶ τὸ δυνατὸ τῆς ἐσωτερικῆς του χειραφέτησης, παρὰ στὸ βαθμὸ ποὺ κατόρθωσε νὰ σπάσει τὶς ἁλυσσίδες του μὲ τὶς ὁποῖες ἡ ἐξωτερικὴ φύση βαραίνει ὅλα τὰ ζωντανά.

Οἱ ἁλυσσίδες αὐτὲς ἀρχίζοντας ἀπὸ τὶς πιὸ χονδροειδεῖς καὶ τὶς πιὸ φανερές, εἶναι οἱ στερήσεις κάθε εἴδους, ἡ ἀδιάκοπη δράση τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν κλιμάτων, ἡ πεῖνα, τὸ κρύο, ἡ ζέστη, ἡ ὑγρασία, ἡ ξηρασία καὶ τόσες ἄλλες ἐπίδρασες ὑλικὲς ποὺ ἐξασκοῦνται ἀπ' εὐθείας ἀπάνω στὴ ζωϊκὴ ζωὴ καὶ ποὺ διατηροῦν τὸ ζωντανὸ σὲ μιὰ ἐξάρτηση σχεδὸν ἀπόλυτη σχετικὰ μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο· οἱ διαρκεῖς κίνδυνοι πού, μὲ τὴ μορφὴ φυσικῶν φαινόμενων κάθε εἴδους, τὸν ἀπειλοῦν καὶ τὸν πιέζουν ἀπὸ ὅλες τὶς μεριές, τόσο περισσότερο καθόσον ὄντας τὸ ἴδιο ἕνα ὂν φυσικὸ καὶ τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἕνα προϊὸν τῆς ἴδιας αὐτῆς φύσης ποὺ τὸ σφίγγει, τὸ περιβάλλει, τοῦ εἰσχωρεῖ, φέρει, γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι, τὸν ἐχθρὸ μέσα του καὶ δὲν ἔχει μέσο γιὰ νὰ τοῦ διαφύγει. Ἔτσι ἐξηγεῖται, ἀπὸ κεῖ ἔχει τὴ γέννησή του αὐτὸς ὁ συνεχὴς φόβος ποὺ αἰσθάνεται καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τὸ βάθος κάθε ζωϊκῆς ζωῆς, φόβος, ποὺ καθὼς θὰ τὸ δείξω ἀργότερα, ἀποτελεῖ τὴν πρώτη βάση κάθε θρησκείας. Ἀπὸ ἐκεῖ προέρχεται ἐπίσης γιὰ τὸ ζῶο ἡ ἀνάγκη νὰ παλαίει καθ' ὅλη του τὴ ζωὴ ἐναντίον τῶν κινδύνων ποὺ τὸ ἀπειλοῦν ἀπὸ τὰ ἔξω, νὰ ὑποστηρίζει τὴν ἴδια του ὕπαρξη σὰν ἄτομο καὶ τὴ κοινωνική του ὑπόσταση, σὰν εἶδος, μὲ βλάβη τοῦ κάθε τι ποὺ τὸ περιστοιχίζει: πράγματα, ὀργανικὰ ὄντα καὶ ζωντανά. Ἀπὸ ἐκεῖ γιὰ τὰ ζῶα κάθε εἴδους ἡ ἀ ν ά γ κ η τ ῆ ς ἐ ρ γ α σ ί α ς.

Ὅλα τὰ ζῶα ἐργάζονται καὶ δὲν ζοῦν παρὰ ἐργαζόμενα. Ὁ ἄνθρωπος, ὂν ζωντανὸ καὶ αὐτό, δὲν εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀνάγκη ποὺ εἶναι ὁ ὑπέρτατος νόμος τῆς ζωῆς. Γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν ὑπόστασή του, γιὰ νὰ ἀναπτυχθεῖ στὸ πλήρωμα τοῦ εἶναί του, ὀφείλει νὰ ἐργασθεῖ. Μολοντούτοις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκείνης τῶν ζώων τῶν ἄλλων εἰδῶν μιὰ διαφορὰ ἄπειρη: ἡ

ἐργασία τῶν ζώων εἶναι στάσιμη, διότι καὶ ἡ διάνοιά τους εἶναι στάσιμη: ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου ἀντίθετα εἶναι προοδευτικὴ γιατὶ ἡ διάνοιά του εἶναι στὸν πιὸ ψηλὸ βαθμὸ προοδευτική.

Τίποτε δὲν ἀποδεικνύει καλύτερα τὸ τέλεια κατώτερο ὅλων τῶν ἄλλων εἰδῶν τῶν ζώων, σχετικὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο, ὅσο αὐτὸ τὸ γεγονὸς τὸ ἀναμφισβήτητο καὶ ποτὲ ἀμφισβητηθέν, ὅτι οἱ μέθοδοι ὅσον καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας τόσον ὁμαδικῆς ὅσον καὶ ἀτομικῆς ὅλων τῶν ἄλλων ζώων, μέθοδοι καὶ προϊόντα συχνὰ τόσον ἔξυπνα ποὺ θὰ πίστευε κανεὶς πὼς τὰ διευθύνει καὶ τὰ κατασκευάζει κάποια διάνοια ἐπιστημονικὰ καταρτησμένη, δὲν ἀλλάζουν καὶ δὲν τελειοποιοῦνται σχεδὸν καθόλου. Τὰ μυρμήγκια, οἱ μέλισσες, οἱ κάστορες καὶ ἄλλα ζῶα ποὺ ζοῦν σὲ κοινωνίες, κάμνουν σήμερα ἀκριβῶς ὅ,τι ἔκαναν πρὸ τριῶν χιλιάδων ἐτῶν, πρᾶγμα ποὺ ἀποδεικνύει πὼς στὴ διάνοιά τους δὲν ὑπάρχει πρόοδος. Εἶναι ἐξ ἴσου σοφὰ καὶ κουτὰ τὴν ὥρα αὐτὴ ὅσο καὶ πρὸ τριάντα ἢ σαράντα αἰῶνες. Μιὰ κίνηση προοδευτικὴ ὑπάρχει βέβεια μὲς τὸ ζωϊκὸ κόσμο. Ἀλλ' εἶναι τὰ εἴδη αὐτά, οἱ τάξεις ποὺ μεταβάλλουνται ἀργά, ὠθούμενες ἀπὸ τὴν πάλη γιὰ τὴ ζωή, τὸν ὑπέρτατο αὐτὸ νόμο τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου, συνέπεια τοῦ ὁποίου εἶναι οἱ ὀργανισμοὶ οἱ πιὸ ἔξυπνοι καὶ οἱ πιὸ ἐνεργητικοὶ νὰ ἀναπληρώνουν διαδοχικὰ τοὺς κατώτερους ὀργανισμούς, ἀνίκανους νὰ ὑποστοῦν ἐπὶ πλέον τὴν πάλη αὐτὴ ἀπέναντί τους. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἔποψη, ἀλλὰ μόνον ἀπ' αὐτή, ὑπάρχει ἀναμφισβήτητα στὸ ζωϊκὸ κόσμο κίνηση καὶ πρόοδος. Ἀλλὰ μέσα στὰ εἴδη, τὰ γένη καὶ τὶς τάξεις τῶν ζώων δὲν ὑπάρχει ἢ σχεδὸν δὲν ὑπάρχει πρόοδος.

Ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν τὴν θεωρήσουμε τόσον, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν μεθόδων ὅσο κι ἀπὸ κείνην τῶν προϊόντων, εἶναι ἐπίσης τελειοποιήσιμη καὶ προοδευτικὴ ὅσον καὶ τὸ πνεῦμά του. Μὲ τὸ συν-

δυασμὸ τῆς ἐγκεφαλικῆς ἢ νευρικῆς ἐνεργείας του μὲ τὴ μυϊκὴ ἐνέργειά του, τῆς διανοίας του ἐπιστημονικὰ κατηρτισμένης μὲ τὴ φυσική του δύναμη, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς προοδευτικῆς του σκέψης στὴν ἐργασία του, ἡ ὁποία ἀπὸ ἀποκλειστικὰ ζωώδη, ἔνστικτη καὶ σχεδὸν μηχανικὴ καὶ τυφλὴ ποὺ ἦταν στὴν ἀρχή, γίνεται ἐπὶ πλέον καὶ πλέον διανοητική, ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὸν ἀνθρώπινο κόσμο του. Γιὰ νὰ σχηματίσετε μιὰν ἰδέα τῆς ἄπειρης σταδιοδρομίας ποὺ διέτρεξε καὶ τῶν κολοσσιαίων προόδων τῆς βιομηχανίας του, παραβάλλετε μονάχα τὴ καλύβα τοῦ ἀγρίου μὲ αὐτὰ τὰ πολυτελῆ παλάτια τοῦ Παρισιοῦ ποὺ οἱ βάρβαροι Πρῶσσοι φαντάζονται πὼς εἶναι ἀπὸ τὴ θεία πρόνοια προωρισμένοι νὰ καταστρέψουν· παραβάλλετε τὰ φτωχικὰ ὅπλα τῶν πρωτογεννῶν φυλῶν μὲ αὐτὰ τὰ τρομερὰ μηχανήματα καταστροφῆς ποὺ φαίνεται πὼς ἐκφράζουν τὴ τελευταία σκέψη τοῦ γερμανικοῦ πολιτισμοῦ.

Ὅ,τι ὅλα μαζὺ τὰ εἴδη τῶν ζώων, δὲν ἔκαμαν, ὁ ἄνθρωπος μόνος τὸ ἔκαμε. Μετέβαλε πράγματι ἕνα μέγα μέρος τῆς ἐπιφάνειας τῆς γῆς: τὸ μετέβαλε σὲ ἕνα χῶρο εὐνοϊκὸ στὴν ὕπαρξη, στὸν ἀνθρώπινο πολιτισμό. Κυριάρχησε καὶ νίκησε τὴ φύση. Μετέβαλεν αὐτὸ τὸν ἐχθρό, αὐτὸ τὸ δεσπότη τὸν τόσον τρομερὸ πρωτύτερα, σὲ ἕνα ὑπηρέτη χρήσιμο, ἢ τοὐλάχιστο σὲ ἕνα σύμμαχο τόσον ἰσχυρὸ ὅσο καὶ πιστό.

Μόλον τούτοις, πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ καλὰ ἡ ἀληθινὴ σημασία τῶν ἐκφράσεων: ν ι κ ᾶ ν τ ὴ ν φ ύ σ η, κ υ ρ ι α ρ χ ε ῖ ν τ ῆ ς φ ύ σ η ς. Ἀλλοιῶς κινδυνεύει κανεὶς νὰ πέσει σὲ μιὰ πολὺ δυσάρεστη παρανόηση καὶ τόσον εὐκολώτερα, καθόσον οἱ θεολόγοι, οἱ μεταφυσικοί, οἱ ἰδανιστὲς ὅλων τῶν εἰδῶν δὲν λείπουν ποτὲ ἀπὸ τοῦ νὰ τὶς μεταχειρισθοῦν ὅπως ἀποδείξουν τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἀνθρώπου-πνεῦμα ἀπάνω στὴ φύση-ὕλη.

Διατείνονται πὼς ὑπάρχει ἕνα πνεῦμα ἔξω ἀπ'

τὴν ὕλη, καὶ ὑποτάσσουν φυσικὰ τὴν ὕλη στὸ πνεῦμα. Μὴ ἀρκούμενοι σ' αὐτὴ τὴν ὑπόταξη, θεωροῦν τὴν ὕλη σὰν μιὰ παραγωγὴ τοῦ πνεύματος, παρουσιάζοντες τὸ τελευταῖο αὐτὸ σὰν δημιουργὸ τῆς πρώτης.

Σὲ ἕνα ἄλλο σύγγραμμά μας ἀναιρέσαμε αὐτὴ τὴν ἀνοησία, ὥστε δὲν ἔχουμε νὰ τὴν ἐξετάσουμε ἐδῶ. Δὲν γνωρίζουμε καὶ δὲν ἀναγνωρίζουμε ἄλλο πνεῦμα ἀπὸ τὸ ζωϊκὸ πνεῦμα, θεωρημένο στὴν ὑψηλότερή του ἔκφραση, σὰν ἀνθρώπινο πνεῦμα. Καὶ ξέρουμε πὼς αὐτὸ τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ποσῶς ἕνα ὂν χωριστὸ ἔξω ἀπὸ τὸν ὑλικὸ κόσμο, ἀλλ' ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο ἀπ' τὴ λειτουργία αὐτὴ τῆς ὀργανωμένης καὶ ζώσας ὕλης, τῆς ζωοποιημένης ὕλης καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ ἐγκεφάλου.

Γιὰ νὰ κυριαρχήσει τὴ φύση, μὲ τὴν ἔννοια τῶν μεταφυσικῶν, τὸ πνεῦμα θὰ ἔπρεπε τότε νὰ ὑπάρχει ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ τὴν ὕλη. 'Αλλὰ κανεὶς ἰδανιστὴς δὲν κατόρθωσε ἀκόμα ν' ἀπαντήσει σ' αὐτὴν τὴν ἐρώτηση: Ἡ ὕλη μὴ ἔχουσα ὅρια μήτε στὸ μῆκος της, μήτε στὸ πλάτος της, μήτε στὸ βάθος της, καὶ τὸ πνεῦμα ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἑδρεύει ἔξω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὕλη ἡ ὁποία κατέχει καθ' ὅλες τὶς διευθύνσεις ὅλο τὸ ἄπειρο τοῦ χώρου, ποῦ εἶναι λοιπὸν ἡ θέση τοῦ πνεύματος; Ἢ πρέπει νὰ κατέχει τὴν ἴδια θέση μὲ τὴν ὕλη, νὰ εἶναι ἀκριβῶς διαδεδομένο ἁπανταχοῦ σὰν αὐτή, μαζὺ μ' αὐτή, νὰ εἶναι ἀχώριστο μὲ τὴν ὕλη, ἢ ἀλλοιῶς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει. 'Αλλ' ἐὰν τὸ ἀμιγὲς πνεῦμα εἶναι ἀχώριστο ἀπὸ τὴν ὕλη τότε εἶναι χαμένο μέσα στὴν ὕλη καὶ δὲν ὑπάρχει παρὰ σὰν ὕλη· ποὺ ἔρχεται τὸ ἴδιο σὰ νὰ λέμε ὅτι ἡ ὕλη μόνο ὑπάρχει. Ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μὲ ὅλο ποὺ εἶναι ἀχώριστο ἀπὸ τὴν ὕλη, μένει ἔξω ἀπὸ δαύτη. 'Αλλὰ ποῦ λοιπόν, ἀφοῦ ἡ ὕλη κατέχει ὁλόκληρο τὸ χῶρο; 'Εὰν τὸ πνεῦμα εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ὕλη, πρέπει νὰ εἶναι περιορισμένο ἀπὸ αὐτήν. 'Αλλὰ πῶς τὸ ἄϋλο θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι εἴτε περιορισμένο εἴτε ἐμπεριειλημμένο ἀπὸ τὸ ὑλικό, τὸ ἄπειρο ἀπὸ τὸ περιορισμέ-

νο; Ἂν τὸ πνεῦμα εἶναι ἀπόλυτα ξένο ἀπὸ τὴν ὕλη καὶ ἀνεξάρτητο ἀπὸ αὐτή, δὲν εἶναι φανερὸ ὅτι δὲ μπορεῖ, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐξασκήσει ἀπάνω της τὴ παραμικρότερη πίεση, νὰ τὴ συλλάβει ἀπὸ πουθενά, διότι μονάχα τὸ ὑλικὸ μπορεῖ νὰ δράσει ἀπάνω στὰ πράγματα τὰ ὑλικά.

Βλέπουμε λοιπὸν πῶς ὅπως καὶ νὰ θέσουμε αὐτὸ τὸ ζήτημα, καταλήγουμε πάντα σὲ ἕνα τερατῶδες ἄτοπο. Μὲ τὸ νὰ ἐπιμένουμε νὰ κάμνουμε νὰ συμβιώσουν δυὸ πράγματα ἔτσι ἀσυμβίβαστα ὅσον τὸ καθάριο πνεῦμα καὶ τὴν ὕλη, καταλήγουμε στὴν ἄρνηση τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου, στὸ μηδέν. Γιὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ὕπαρξη τῆς ὕλης, πρέπει νὰ εἶναι, — αὐτὴ ποὺ εἶναι τὸ Ὂν κατ' ἐξοχήν, τὸ μοναδικὸ Ὂν, μὲ μιὰ λέξη κάθε τι ποὺ ὑπάρχει, — πρέπει, λέγω, νὰ εἶναι ἡ βάση ἡ μοναδικὴ τοῦ κάθε πράγματος ποὺ ὑπάρχει, τὸ θεμέλιο τοῦ πνεύματος. Καὶ γιὰ νὰ ἔχει μιὰ πραγματικὴ ὑπόσταση τὸ πνεῦμα, πρέπει νὰ εἶναι μιὰ παραγωγὴ τῆς ὕλης, νὰ εἶναι μιά της ἐκδήλωση, ἡ λειτουργία, τὸ προϊόν. Τὸ καθάριο πνεῦμα, καθὼς θὰ τὸ ἀποδείξω ἀργότερα δὲν εἶναι ἄλλο, παρὰ τὸ ἀπόλυτο ἀφηρημένο, τὸ Μηδέν.

Μά, ἅπαξ τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ προϊὸν τῆς ὕλης, πῶς μπορεῖ νὰ μεταβάλει τὴν ὕλη; Ἀφοῦ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ καὶ ἀφοῦ ὁ ὀργανισμὸς αὐτὸς εἶναι τὸ προϊὸν ἐντελῶς ὑλικὸ τοῦ ἀπεριόριστου αὐτοῦ συνόλου αἰτίων καὶ αἰτιατῶν, αὐτῆς τῆς αἰτιατικότητας (CAUSALITE) ποὺ ὀνομάζουμε φύση, ποὺ παίρνει τὴν ἀναγκαία δύναμη γιὰ νὰ μεταβάλλει τὴ φύση; Ἂς ἐξηγούμεθα καλά: ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσει μήτε νὰ ἀλλάξει αὐτὸ τὸ παγκόσμιο ρεῦμα τῶν αἰτιατῶν καὶ τῶν αἰτίων· εἶναι ἀνίκανος νὰ τροποποιήσει κάποιο νόμο τῆς φύσης, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ὁ ἴδιος καὶ δὲν δρᾶ, συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα, παρὰ χάρις σ' αὐτοὺς στοὺς νόμους. Νά μιὰ

θύελλα πού πνέει καὶ πού σπᾶ τὸ κάθε τι στὸ διάβα της, ὠθούμενη ἀπὸ μιὰ δύναμη πού τῆς φαίνεται σύμφυτη. Ἂν μποροῦσε νὰ ἔχει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της, θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ: «Ἐγώ, μὲ τὴν ἐνέργειά μου καὶ μὲ τὴν αὐθόρμητη θέλησή μου, θραύω ἐκεῖνο πού ἡ φύση ἐδημιούργησε»· καὶ θὰ πλανιότανε.

Εἶναι βέβαια μιὰ αἰτία καταστροφῆς, ἀλλὰ μιὰ αἰτία σχετική, ἀποτέλεσμα μιᾶς ποσότητας ἄλλων αἰτιῶν· δὲν εἶναι παρὰ ἕνα φαινόμενο μοιραίως ὁρισμένο ἀπὸ τὴ παγκόσμιο αἰτιατικότητα, ἀπὸ αὐτὸ τὸ σύνολο δράσεων καὶ ἀντιδράσεων συνεχῶν, πού ἀποτελεῖ τὴν φύση.

Τὸ ἴδιο γιὰ τὶς πράξεις πού μποροῦν νὰ ἐκτελέσουν τὸ ὀργανικὰ ὄντα, ἔμψυχα καὶ διανοητικά. Τὴ στιγμὴ πού γεννιοῦνται δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ προϊόντα: ἀλλὰ μόλις γεννηθοῦν, μὲ ὅλον πού ἐξακολουθοῦν νὰ παράγονται καὶ νὰ ἀναπαράγονται ὥς τὸ θάνατό τους ἀπ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ φύση, πού τὰ δημιούργησε, γίνονται μὲ τὴ σειρά τους αἰτίες σχετικῶς δρῶσες, τὰ μὲν μὲ τὴ συνείδηση καὶ τὸ αἴσθημα τοῦ ὅ,τι κάνουν, καθὼς ὅλα τὰ ζῶα, συμπεριλαμβανόμενου τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ἄλλα ἀσυνείδητα, καθὼς ὅλα τὰ φυτά.

Ἀλλ' ὅτι καὶ νὰ κάμουν τόσον τὰ μὲν ὅσο καὶ τὰ δὲ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ αἰτίες σχετικές, δρῶσες μέσα στὴ φύση καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους της, ποτὲ ἐναντίον της. Ὁ καθένας δρᾶ σύμφωνα μὲ τὶς ἰδιότητες καὶ τοὺς χαρακτῆρες ἢ τοὺς νόμους πού τοῦ εἶναι περαστικὰ σύμφυτοι, πού ἀποτελοῦν ὅλό του τὸ εἶναι, ἀλλὰ πού δὲν εἶναι ἀμετάκλητα προσκολημμένοι στὴν ὕπαρξή του: ἀπόδειξη πού ὅταν πεθαίνει, αὐτὲς οἱ ἰδιότητες, αὐτοὶ οἱ χαρακτῆρες, αὐτοὶ οἱ νόμοι δὲν πεθαίνουν· τοῦ ἐπιζοῦν προσφυεῖς σὲ νέα ὄντα καὶ ἐξ ἄλλου δὲν ἔχουν καμμιὰ ὑπόσταση ἔξω ἀπὸ αὐτὸ τὸ συγχρονισμὸ κι αὐτὴ τὴ διαδοχὴ πραγματικῶν ὄντων, ὥστε δὲν ἀποτελοῦν οἱ ἴδιοι κανένα ὂν αὐ-

λο ἢ ξεχωριστό, ὄντες αἰωνίως συγκολλημένοι στὶς μεταλλαγὲς τῆς ὀνόργανης ὕλης τῆς ὀργανικῆς καὶ τῆς ζωώδους, ἢ μᾶλλον μὴ ὄντας οἱ ἴδιοι ἄλλο ἀπὸ αὐτὲς τὶς κανονικὲς μεταλλαγὲς τοῦ μοναδικοῦ ὄντος, τῆς ὕλης, τῆς ὁποίας κάθε ὄν, ἀκόμα καὶ τὸ πιὸ διανοητικό, καὶ φαινομενικὰ τὸ πιὸ βουλητικό, τὸ πιὸ ἐλεύθερο, σὲ κάθε στιγμὴ τῆς ζωῆς του, ὅ,τι καὶ νὰ σκεφθεῖ, ὅ,τι καὶ νὰ ἐπιχειρήσει, ὅ,τι καὶ νὰ κάνει, δὲν εἶναι παρὰ ἕνας ἀντιπρόσωπος, ἕνας λειτουργός, ἕνα ὄργανο ἀβουλητικὸ καὶ μοιραία ὁρισμένο ἀπὸ τὸ παγκόσμιο ρεῦμα τῶν αἰτίων καὶ τῶν αἰτιατῶν.

Ἡ ἐνέργεια τῶν ἀνθρώπων ἀπάνω στὴ φύση, ἄλλο τόσο μοιραία ὁρισμένη ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς φύσης ὅσο κάθε ἄλλη ἐνέργεια στὸν κόσμο, εἶναι ἡ συνέχεια, πολὺ πλάγια ἀναμφιβόλως, τῆς μηχανικῆς, φυσικῆς καὶ χημικῆς ἐνέργειας, ὅλων τῶν ἀνόργανων ὄντων σύνθετων καὶ ἁπλῶν: ἡ συνέχεια πλέον — εὐθεία τῆς ἐνέργειας τῶν φυτῶν ἀπάνω στὸ φυσικό τους περιβάλλον· καὶ ἡ ἄμεση συνέχεια τῆς ἐνέργειας ἐπὶ πλέον καὶ πλέον ἀνεπτυγμένης καὶ αὐτοσυνείδητης ὅλων τῶν ζωϊκῶν εἰδῶν. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ δὲν εἶναι ἄλλο πράγματι, παρὰ ἡ ζωϊκὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ διευθυνόμενη ἀπὸ μιὰ προοδευτικὴ διάνοια, ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη· αὐτὴ ἡ προοδευτικὴ διάνοια καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ἐξ ἄλλου οἱ ἴδιες παρὰ μιὰ νέα μεταβολὴ τῆς ὕλης μέσα στὸν ἄνθρωπο: ἀπ' ὅπου φαίνεται, πὼς ὅταν ὁ ἄνθρωπος δρᾶ ἀπάνω στὴ φύση, εἶναι ἀκόμα ἡ φύση ποὺ ἀντιδρᾶ ἀπέναντι τοῦ ἴδιου ἑαυτοῦ της. Ἔτσι βλέπουμε ὅτι καμμιὰ ἀποστασία τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τῆς φύσης δὲν εἶναι δυνατή.

Ὁ ἄνθρωπος δὲ μπορεῖ λοιπὸν ποτὲ νὰ παλαίσει ἐναντίον τῆς φύσης: κατὰ συνέπεια δὲν μπορεῖ μήτε νὰ τὴ νικήσει μήτε νὰ τῆς κυριαρχήσει, ἀκόμα κι ὅταν, εἶπα, ἐπιχειρεῖ καὶ ἐκτελεῖ πράξεις ποὺ εἶναι φαινομενικὰ οἱ πιὸ ἀντίθετες μὲ τὴ φύση, ὑπακούει ἀκόμα στοὺς νόμους τῆς φύσης. Τίποτα δὲν μπορεῖ

νὰ τὸν ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτήν, εἶναι ὁ ἀπόλυτός της σκλάβος. 'Αλλ' αὐτὴ ἡ σκλαβιὰ δὲν εἶναι πράγματι σκλαβιά, γιατὶ κάθε σκλαβιὰ προϋποθέτει δυὸ ὄντα ποὺ νὰ ὑπάρχουν τὸ ἕνα ἔξω ἀπὸ τὸν ἄλλο, καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἕνα εἶναι ὑποταγμένο στὸ ἄλλο. 'Ο ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴ φύση, μὴ ὄντας ὁ ἴδιος παρὰ φύση: ἄρα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ σκλάβος της.

Ποιά εἶναι λοιπὸν ἡ σημασία τῶν λέξεων: πολεμᾶν, κυριαρχεῖν τὴ φύση; 'Εδῶ κεῖται μιὰ αἰώνια παρανόηση ποὺ ἔχει τὴν ἐξήγησή της στὴ διπλῆ ἔννοια ποὺ συνήθως ἀποδίδουμε στὴ λέξη φύση. Τὴ μιὰ φορὰ τὴ θεωροῦμε σὰν τὸ παγκόσμιο σύνολο τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ὄντων, καθὼς καὶ τῶν φυσικῶν νόμων· ἐναντίον τῆς φύσης, μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, εἶπα, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει πάλη· ἀφοῦ περιβάλλει καὶ περικλείει τὸ πᾶν εἶναι ἡ ἀπόλυτη παντοδυναμία, τὸ μοναδικὸ ὄν. Τὴν ἄλλη φορά, ἐννοοῦμε μὲ τὴ λέξη φ ύ σ η τὸ σύνολο κατὰ περισσότερο ἢ ὀλιγώτερο ὀλιγοστεμμένο, τῶν φαινόμενων, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ὄντων ποὺ περιβάλλουν τὸν ἄνθρωπο, μὲ μιὰ λέξη τὸν ἐξωτερικό του κόσμο. 'Εναντίον αὐτῆς τῆς ἐξωτερικῆς φύσης, ἡ πάλη εἶναι ὄχι μόνον δυνατή, εἶναι μοιραία ἀναγκαία, μοιραία ἐπιβεβλημένη ἀπὸ τὴ παγκόσμια φύση σὲ κάθε τι ποὺ ζεῖ, σὲ κάθε τι ποὺ ὑπάρχει· διότι κάθε ὂν ποὺ ὑπάρχει καὶ ποὺ ζεῖ, καθὼς τὸ παρατήρησα ἤδη, φέρνει μέσα του τὸ διπλὸ αὐτὸ νόμο: 1ο νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ζήσει ἔξω ἀπὸ τὸ φυσικό του περιβάλλον ἢ τὸν ἐξωτερικό του κόσμο· 2ο νὰ μὴ μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ σ' αὐτὸν παρὰ ὑπάρχοντας, ζώντας εἰς βάρος του, παλαίοντας συνεχῶς ἐναντίον του. "Ωστε εἶναι αὐτὸ τὸν κόσμο, ἢ αὐτὴ τὴ φύση τὴν ἐξωτερική, ποὺ ὁ ἄνθρωπος, ὁπλισμένος μὲ ἰδιότητες καὶ χαρακτῆρες ποὺ τὸν ἐπροίκισεν ἡ παγκόσμια φύση, μπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ νικήσει, μπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ κυριαρχήσει· γεννημένος σὲ μιὰ ἐξάρτηση στὴν ἀρχὴ σχεδὸν ἀπόλυτη αὐτῆς τῆς ἐ-

ξωτερικῆς φύσης, ὀφείλει νὰ τὴν ὑποτάξει μὲ τὴ σειρά του καὶ νὰ κατακτήσει ἀπέναντί της τὴν ἴδια του ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνθρωπότητά του.

Πρὶν ἀπὸ κάθε πολιτισμὸ καὶ κάθε ἱστορία, σὲ μιὰ ἐποχὴ ἄκρως ἀπομακρυσμένη καὶ κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς περιόδου χρόνου ποὺ μπορεῖ νὰ διήρκεσε δὲ ξέρει κανεὶς πόσες χιλιάδες χρόνια, ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπῆρξε τίποτα στὴν ἀρχὴ παρὰ ἕνα ἄγριο κτῆνος μέσα σὲ τόσα ἄλλα ἄγρια κτήνη, — ἕνας γορίλλας ἴσως, ἢ ἕνας συγγενὴς πολὺ στενὸς τοῦ γορίλλα. Ζῶο κρεοφάγο, ἢ μᾶλλον παμφᾶγο, ἦταν βέβαια πλέον φαγάδικος, πλέον σκληρός, πλέον ὠμὸς ἀπὸ τοὺς ἐξαδέλφους του ἄλλων εἰδῶν. Κατέστρεφε καθὼς ἐκεῖνα καὶ ἐργάζονταν καθὼς ἐκεῖνα. Τέτοια ὑπῆρξε ἡ περίφημη αὐτὴ κατάσταση τῆς ἀθωότητας, ποὺ μᾶς ἐγκωμιάζουν ὅλες οἱ θρησκεῖες, ἡ ἰδεώδης κατάσταση ποὺ τόσον τὴν ἐπαίνεσε ὁ Ζὰν Ζὰκ Ρουσώ. Τί τὸν ἔβγαλε ἀπὸ αὐτὸν τὸν ζωϊκὸ παράδεισο; Ἡ προοδευτική του διάνοια ποὺ ἐπεδίδετο φυσικά, ἀναγκαστικὰ καὶ μεταβατικὰ στὴ ζωϊκή του ἐργασία. Ἀλλὰ σὲ τί συνίσταται ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας; Ἀπὸ τὴν τυπικὴ ἄποψη συνίσταται πρὸ πάντων στὴ πιὸ ἀναπτυγμένη συνήθεια τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἀποκτᾶται μὲ τὴν ἐξάσκηση τῆς σκέψης καὶ στὴ συνείδηση πιὸ ἀκριβὴ καὶ πιὸ διαυγὴ τῆς ἴδιας ἐνέργειας. Ἀλλὰ κάθε τι ποὺ εἶναι τυπικὸ δὲν ἀποκτᾶ μιὰ πραγματικότητα ὁποιαδήποτε παρὰ σχετιζόμενο μὲ τὸ ἀντικείμενό του· καὶ ποιό εἶναι τὸ ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς τυπικῆς ἐνέργειας ποὺ ὀνομάζουμε ἡ σκέψη; Ὁ πραγματικὸς κόσμος. Ἡ ανθρώπινη διάνοια δὲν ἀναπτύσσεται, δὲν προοδεύει παρὰ μὲ τὴ γνώση τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πραγματικῶν γεγονότων· μὲ τὴ μελετημένη παρατήρηση καὶ μὲ τὴν ἐξακρίβωση ἐπὶ πλέον, καὶ πλέον πλήρη καὶ λεπτομερὴ τῶν σχέσεων ποὺ ὑπάρχουν ἀναμεταξύ τους, καὶ τῆς κανονικῆς συνέχειας τῶν φυσικῶν φαι-

νομενων, τῶν διάφορων τάξεων τῆς ἐξέλιξής τους, ἤ, μὲ μιὰ λέξη, ὅλων τῶν νόμων ποὺ τοὺς εἶναι ἴδιοι. Μιὰ ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἀπέκτησε τὴ γνώση αὐτῶν τῶν νόμων, στοὺς ὁποίους ὑπόκεινται ὅλες οἱ πραγματικὲς ὕπαρξες, συμπεριλαμβανόμενης καὶ τῆς δικῆς του, διδάχθηκε κατ' ἀρχὴν νὰ προβλέπει μερικὰ φαινόμενα, πρᾶγμα ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ προλαβαίνει ἢ νὰ προφυλάσσεται ἔναντι ἐκείνων τῶν συνεπειῶν τους ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ τοῦ εἶναι δυσάρεστες ἢ βλαβερές. ,Επὶ πλέον, αὐτὴ ἡ γνώση τῶν νόμων ποὺ προηγοῦνται στὴν ἐξέλιξη τῶν φυσικῶν φαινόμενων, ἐφαρμοσμένη στὴ μυώδη ἐργασία του καὶ στὴν ἀρχὴ καθαρὰ ἐνστικτώδικη καὶ ζωϊκή, τοῦ ἐπιτρέπει μὲ τὸ καιρὸ νὰ ὠφελεῖται ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἴδια φυσικὰ φαινόμενα καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα τῶν ὁποίων τὸ σύνολο ἀποτελεῖ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο καὶ τὰ ὁποῖα τοῦ ἦταν στὴν ἀρχὴ τόσον ἐχθρικά, μά, ποὺ χάρη σ' αὐτὴ τὴν ἐπιστημονικὴ κλεψιά, τείνουν στὸ νὰ συμβάλλουν γενναῖα στὴ πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν του.

Γιὰ νὰ δώσω ἕνα παράδειγμα πολὺ ἁπλό, ἔτσι εἶναι ποὺ ὁ ἄνεμος, ποὺ στὴν ἀρχὴ τὸν ἔσπαγε μὲ τὴ πτώση τῶν δέντρων ποὺ ξερίζωνε μὲ τὴ δύναμή του, ἢ ποὺ ἀναποδογύριζε τὴν ἄγρια καλύβα του, ὑποχρεώθηκε ἀργότερα νὰ ἀλέσει τὸ στάρι του. Ἔτσι εἶναι ποὺ ἕνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τὰ πιὸ καταστρεπτικά, τὸ πῦρ, μὲ τρόπο διευθετημένο, ἔδωκε στὸν ἄνθρωπο, μιὰ ζεστασιὰ εὐεργετικὴ καὶ μιὰ τροφὴ λιγώτερο ἄγρια, πιὸ ἀνθρώπινη. Ἔχει παρατηρηθεῖ πὼς οἱ μαϊμοῦδες οἱ πιὸ ἔξυπνες, ὅταν ἡ φωτιὰ ἀναφτεῖ, ξέρουν νὰ τὴν πλησιάσουν γιὰ νὰ ζεσταθοῦν, ἀλλὰ καμμιὰ ἀπ' αὐτὲς δὲν κατόρθωσε ποτὲ ν' ἀνάψει μιὰ ἡ ἴδια, οὔτε κἂν νὰ τὴν διατηρήσει, ρίχνοντας νέα ξύλα. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ἐπίσης πὼς πολλοὶ αἰῶνες περάσαν, προτοῦ ὁ ἄνθρωπος, ἄγριος καὶ τόσο λίγο ἔξυπνος ὅσον οἱ μαϊμοῦδες, μάθει τὴν τέχνη αὐτὴ τὴν τόσο στοιχειώδη σήμερα, τόσο κοινὴ καὶ συγχρό-

νως τόσο πολύτιμη νὰ συδαβλίζει καὶ νὰ χειρίζεται τὴ φωτιὰ γιὰ τὴ δική του χρήση. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἀρχαῖες μυθολογίες δὲν ἔλειψαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποθεώσουν τὸν ἄνθρωπο ἢ μᾶλλον τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἐγνώρισαν οἱ πρῶτοι νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν. Καί, γενικώτερα, ὀφείλομε νὰ ὑποθέσουμε πὼς οἱ τέχνες οἱ πιὸ ἁπλές, καὶ ποὺ ἀποτελοῦν σήμερα τὶς βάσεις τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας τῶν πληθυσμῶν τῶν λιγώτερο πολιτισμένων στοίχισαν μεγάλες προσπάθειες ἐφεύρεσης στὶς πρῶτες γενεὲς τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ἀπελπιστικὴ βραδύτητα τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς ἱστορίας, σὲ σύγκριση μὲ τὴ ταχεῖα σημερινὴ ἐξέλιξη.

Τέτοιος λοιπὸν εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος μετέβαλε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ μεταβάλει, νὰ νικᾶ καὶ νὰ κυριαρχεῖ τὸ περιβάλλον του, τὴν ἐξωτερικὴ φύση. Εἶναι, μὲ μιὰ ἐπανάσταση ἐναντίον τῶν νόμων τῆς παγκόσμιας φύσης, ἡ ὁποία, περιλαμβάνει κάθε τι ποὺ ὑπάρχει, ἀποτελεῖ ἐπίσης τὴ φύση του; Τὸ ἐναντίον, εἶναι μὲ τὴ γνώση καὶ τὴ παρατήρηση τὴ πιὸ σεβάσμια καὶ τὴ πιὸ ἀκριβόλογη αὐτῶν τῶν νόμων ποὺ φθάνει, ὄχι μόνον νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῆς ἐξωτερικῆς φύσης, ἀλλ' ἀκόμα καὶ νὰ τὴν ὑποτάξει, τουλάχιστον ἐν μέρει, μὲ τὴ σειρά του.

'Αλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀρκεῖται σ' αὐτὴ τὴ δράση ἀπάνω στὴ φύση τὴ καθαρὰ ἐξωτερική. Ὄντας μιὰ διάνοια, ἱκανὴ νὰ συλλάβει ἀφηρημένα τὸ ἴδιο του σῶμα καὶ τὴν ἴδια του προσωπικότητα, καὶ νὰ τὰ θεωρήσει σὰν ἕνα ἀντικείμενο ἐξωτερικό, ὁ ἄνθρωπος, πάντα ὠθούμενος ἀπὸ μιὰν ἀνάγκη σύμφυτη στὸ εἶναί του, ἐφαρμόζει τὸν ἴδιο τρόπο, τὴν ἴδια μέθοδο, γιὰ νὰ τροποποιήσει, διορθώσει, τελειοποιήσει τὴ φύση του. Ὑπάρχει ἕνας φυσικὸς ζυγὸς ἐσωτερικὸς τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ἐπίσης νὰ ἀπωθήσει. Ὁ ζυγὸς αὐτὸς τοῦ παρουσιάζεται στὴν ἀρχὴ μὲ τὴ

μορφὴ τῶν ἀτελειῶν καὶ τῶν ἀδυναμιῶν του ἢ καὶ καὶ ἀκόμη τῶν ἀτομικῶν του ἀσθενειῶν, τόσο σωματικῶν, ὅσο πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν· κατόπιν ὑπὸ τὴ πιὸ γενικὴ μορφὴ τῆς κτηνωδίας του ἢ τῆς ζωωδίας του, παραβαλόμενη μὲ τὴν ἀνθρωπότητά του, ἡ τελευταία αὐτὴ πραγματοποιούμενη μέσα του βαθμιαῖα, μὲ τὴν ὁμαδικὴ ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος.

Γιὰ νὰ πολεμήσει αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴ σκλαβιά, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἐπίσης ἄλλο μέσον ἀπὸ τὴν ἐ π ι σ τ ή μ η τ ῶ ν φ υ σ ι κ ῶ ν ν ό μ ω ν ποὺ διευθύνουν τὴν ἀτομική του ἐξέλιξη καὶ τὴν ὁμαδική του, καὶ ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης τόσον εἰς τὴν ἀτομικήν του ἀνατροφὴν (χάρις εἰς τὴν ὑγιεινή, τὴ γυμναστικὴ τοῦ σώματός του, τῶν παθῶν του, τοῦ πνεύματοός του καὶ τῆς θέλησής του, καὶ χάρις σὲ μιὰ μάθηση ὀρθολογικὴ) ὅσον εἰς τὴν διαδοχικὴν ἀλλαγὴ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος. Διότι ὄχι μόνον ὁ ἴδιος, σὰν ἄτομο, ἀλλὰ τὸ κοινωνικόν του περιβάλλον ὁλόκληρο, αὐτὴ ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία τῆς ὁποίας εἶναι τὸ ἄμεσον προϊόν, δὲν εἶναι μὲ τὴ σειρά της, τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἕνα προϊὸν τῆς παγκόσμιας καὶ παντοδύναμης φύσης, ἐξ ἴσου καὶ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὶς μυρμηγκιές, τὶς κυψέλες, τὶς δημοκρατίες τῶν καστόρων καὶ ὅλα τὰ ἄλλα εἴδη τῶν ζωϊκῶν συνεταιρισμῶν· καὶ τὸ ἴδιο ποὺ αὐτοὶ οἱ συνεταιρισμοὶ ἀναμφισβήτητα σχηματίστηκαν καὶ ζοῦν ἀκόμα σήμερα σύμφωνα μὲ νόμους φυσικοὺς ποὺ τοὺς εἶναι ἰδιάζοντες, τὸ ἴδιο ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία, σὲ ὅλες τὶς φάσεις τῆς ἱστορικῆς της ἐξέλιξης, ὑπακούει, χωρὶς νὰ παίρνει εἴδηση ἡ ἴδια τοῦ πράγματος, τὸ συχνότερο, σὲ νόμους ποὺ εἶναι ἄλλο τόσο φυσικοὶ ὅσον οἱ νόμοι ποὺ διευθύνουν ζωϊκοὺς συνεταιρισμούς, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς ὁποίους μέρος τουλάχιστον τῆς εἶναι ἀποκλειστικῶς σύμφυτοι. Ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ ὅλη του τὴ

φύση τόσον ἐξωτερικὴ ὅσο καὶ ἐσωτερική, δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ ἕνα ζῶο τὸ ὁποῖο, μόνο χάρη σὲ μιὰν ὀργάνωση πιὸ τέλεια τοῦ ἐγκεφάλου του, εἶναι προικισμένο μὲ μιὰ πιὸ μεγάλη δόση διάνοιας καὶ συναισθημάτων ἀπὸ τὰ ζῶα τῶν ἄλλων εἰδῶν. 'Αφοῦ λοιπὸν ἡ βάση τοῦ ἀνθρώπου, σὰν ἄτομο εἶναι τελείως ζωϊκή, ἐκείνη τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ ζωώδης ἐπίσης. Μόνον, ἐπειδὴ ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου-ἄτομο εἶναι προοδευτική, ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας αὐτῆς πρέπει νὰ εἶναι ἐπίσης. Ἡ π ρ ό ο δ ο ς εἶναι ἀκριβῶς ὁ φυσικὸς θεμελιώδης νόμος καὶ ἀποκλειστικῶς σύμφυτη μὲ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία.

'Αντιδρώντας λοιπὸν ἐνάντια στὸν ἑαυτό του καὶ ἐνάντια στὸ κοινωνικό του περιβάλλον, τοῦ ὁποίου εἶναι καθὼς τὸ εἶπα, τὸ ἄμεσον προϊόν, ὁ ἄνθρωπος, ἂς μὴ τὸ ξεχνᾶμε ποτέ, δὲν κάνει ἄλλο παρὰ νὰ ὑπακούει ἀκόμα σὲ νόμους τῆς φύσης ποὺ τοῦ εἶναι ἴδιοι, καὶ ποὺ ἐνεργοῦν μέσα του μὲ μιὰ ἀλύγιστη καὶ ἀκαταμάχητη ἀνάγκη. Τελευταῖο προϊὸν τῆς φύσης ἀπάνω στὴ γῆ, ὁ ἄνθρωπος συνεχίζει, γιὰ νὰ πῶ ἔτσι, μὲ τὴν ἀτομική του καὶ κοινωνική του ἐξέλιξη, τὸ ἔργο της, τὴ δημιουργία, τὴν κίνηση καὶ τὴ ζωή. Οἱ σκέψεις του καὶ οἱ πράξεις του οἱ πιὸ ἔξυπνες, οἱ πιὸ ἀφηρημένες, καὶ κατὰ τοῦτο, οἱ πιὸ ἀπομακρυσμένες ἀπὸ κεῖνο ποὺ κοινῶς καλοῦμε φύση, δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ νέες δημιουργίες της καὶ ἐκδηλώσεις. 'Απέναντι αὐτῆς τῆς παγκόσμιας φύσης, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ λοιπὸν νὰ ἔχει καμμιὰ σχέση ἐξωτερικὴ μήτε σκλαβιᾶς, μήτε πάλης, διότι φέρνει μέσα του αὐτῆνε τὴ φύση καὶ δὲν εἶναι τίποτα ἔξω ἀπ' αὐτήν. 'Αλλὰ μελετώντας τοὺς νόμους της, συνταυτιζόμενος μὲ κάποιο τρόπο μαζύ τους, μεταβάλοντάς τους μὲ ἕνα τρόπο ψυχολογικό, ἴδιο στὸν ἐγκέφαλό του, σὲ ἰδέες καὶ πεποιθήσεις ἀνθρώπινες, ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὸ τρι-

πλὸ ζυγὸ ποὺ τοῦ ἐπιβάλουν ἐν πρώτοις ἡ ἐξωτερικὴ φύση, κατόπιν ἡ ἴδια του φύση ἀτομικὴ ἐσωτερική, καὶ τέλος ἡ κοινωνία τῆς ὁποίας εἶναι τὸ προϊόν.

* * *

Ὕστερα ἀπ' ὅλα ὅσα εἶπα, μοῦ φαίνεται φανερὸ πὼς καμμιὰ ἐπανάσταση ἐναντίον ἐκείνου ποὺ ὀνομάζω ἡ αἰτιατικότητα (CAUSALITE) ἢ ἡ παγκόσμια φύση δὲν εἶναι δυνατὴ στὸν ἄνθρωπο: τὸν περικλείει, τὸν εἰσχωρεῖ ἄλλο τόσο ἔξω ἀπ' αὐτὸν ὅσο καὶ μέσα του, ἀποτελεῖ τὸ εἶναι του. Ἐπαναστατώντας ἐναντίον της θὰ ἐπαναστατοῦσε ἐναντίον τοῦ ἴδιου ἑαυτοῦ του.

Εἶναι φανερὸ πὼς εἶναι ἀδύνατο στὸν ἄνθρωπο νὰ συλλάβει καὶ μόνον τὴν ἀδύνατη σκέψη ἢ νὰ αἰσθανθεῖ τὴν ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας ἐπανάστασης, ἀφοῦ, μὴ ὑπάρχοντας ἔξω ἀπὸ τὴ παγκόσμια φύση καὶ φέροντάς την μέσα του, βρισκόμενος σὲ κάθε στιγμὴ τοῦ βίου του σὲ πλήρη ταυτότητα μαζύ της, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ μήτε νὰ αἰσθανθεῖ τὸν ἑαυτόν του ἀπέναντί της σὰν ἕνα σκλάβο. Τὸ ἐναντίον, μιλώντας καὶ οἰκειοποιούμενος, γιὰ νὰ πῶ ἔτσι ,μὲ τὴ σκέψη τοὺς αἰώνιους νόμους αὐτῆς τῆς φύσης, — νόμους ποὺ ἐκδηλώνονται ἐξ ἴσου καὶ σὲ ὅτι ἀποτελεῖ τὸν ἐξωτερικό του κόσμο καὶ στὴν ἴδια του ἀτομικὴ ἀνάπτυξη: σωματική, πνευματικὴ καὶ ἠθική, — εἶναι ποὺ κατορθώνει νὰ ἀποσείσει βαθμηδὸν τὸ ζυγὸ τῆς ἐξωτερικῆς φύσης, ἐκείνων τῶν φυσικῶν του ἀτελειῶν, καὶ καθὼς θὰ τὸ δοῦμε ἀργότερα, ἐκεῖνο μιᾶς κοινωνικῆς ὀργάνωσης ἐξουσιαστικὰ συνταγμένης.

Ἀλλὰ τότε πῶς μπόρεσε νὰ ἀναβλύσει μέσα στὸ ανθρώπινο πνεῦμα αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ σκέψη τοῦ χωρισμοῦ τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὴν ὕλη; Πῶς ὁ ἄνθρωπος

κατώρθωσε νὰ συλλάβει αὐτὴ τὴν ἀδύνατη προσπάθεια, τὴ γελοία, ἀλλ' ἐπίσης ἱστορική, μιᾶς ἐπανάστασης ἐναντίον τῆς φύσης; Αὐτὴ ἡ σκέψη καὶ αὐτὴ ἡ προσπάθεια εἶναι σύγχρονες τῆς ἱστορικῆς δημιουργίας τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ· ὑπῆρξε τὸ ἀναγκαῖο συμπέρασμά της. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐννόησε στὴν ἀρχὴ μὲ τὴ λέξη «φύση» παρὰ ὅ,τι ὀνομάζουμε φύση ἐξωτερική, συμπεριλαμβανόμενου τοῦ σώματός του· καὶ ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζουμε ἡ παγκόσμια φύση, τὸ ὀνόμασε «Θεός»· ἀπὸ τότε οἱ νόμοι τῆς φύσης κατέστησαν, ὄχι νόμοι σύμφυτοι, ἀλλ' ἐκδήλωσες τῆς θείας θέλησης, ἐντολὲς τοῦ Θεοῦ, ἐπιβεβλημένες, στὴ φύση καὶ στὸν ἄνθρωπο. Κατόπιν, ὁ ἄνθρωπος, παίρνοντας τὸ μέρος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ποὺ δημιούργησε ὁ ἴδιος, ἐναντίον τῆς φύσης καὶ ἐναντίον τοῦ

ΣΗΜ. — Τὸ *Ζωϊκότητα καὶ Ἀνθρωπότης*, ποὺ δημοσιεύσαμε εἶναι ἕνα ἀπλὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ ἕνα ἔργο τοῦ Μπακούνιν ποὺ ἔχει σὰν τίτλο: CONSIDERATIONS PHILOSOPHIQUES SUR LE FANTOME DIVIN, SUR LE MONDE REEL ET SUR L'HOMME1. Ἡ κεντρικὴ σκέψη ὅλου αὐτοῦ τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ἑξῆς, ὅπως τὴν ἐκθέτει, ἀλλοῦ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας:

«Τρία στοιχεῖα ἤ, ἂν θέτε, τρεῖς θεμέλιες ἀρχὲς ἀποτελοῦνε τοὺς κύριους ὅρους ὅλης τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης, στὴν ἱστορία, τόσον ἀτομικῆς ὅσο καὶ ὁμαδικῆς: 1ο ἡ *ἀνθρώπινη ζωϊκότητα*, 2ο ἡ *σκέψη* καὶ 3ο ἡ *ἐπανάσταση*. Στὴ πρώτη ἀνταποκρίνεται τέλεια, ἡ *ἰδιωτικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ οἰκονομία*· στὴ δεύτερη ἡ *ἐπιστήμη*· στὴν τρίτη ἡ *ἐλευθερία*».

Ἂς σημειώσουμε ἁπλὰ ὅτι ἡ ἀντίληψη αὐτὴ τῆς ἱστορίας εἶναι πολὺ πιὸ πλατυὰ ἀπὸ κείνη τοῦ Κὰρλ Μὰρξ τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς ὁ Μπακουνὶν πολεμᾶ σ' ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὸ ἀπόλυτο, σὰν θεωρία.

1) Φιλοσοφικὲς θεωρήσεις γιὰ τὸ θεῖο φάντασμα, τὸν πραγματικὸ κόσμο καὶ τὸν ἄνθρωπο.

2) Θεὸς καὶ κράτος σελ. 15 ἐκδ. Διεθν. Βιβλιοθήκης.

ἴδιου ἑαυτοῦ του, κήρυξε τὴν ἐπανάσταση ἐναντίον της καὶ θεμελίωσε ἔτσι τὴν πολιτική του καὶ κοινωνική του σκλαβιά.

Τέτοιο ὑπῆρξε τὸ ἱστορικὸ ἔργο ὅλων τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων καὶ λατρειῶν.

Βιογραφικὴ σημείωση τοῦ μεταφραστῆ γιὰ τὸν ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ*. — Δὲν περνᾶ ἀπὸ τὴν ἰδέα μας νὰ συνοψίσουμε σὲ μιὰ μικρὴ σελίδα μιὰ ζωὴ ἀγωνιστῆ καὶ ἥρωα ὅπως ὑπῆρξεν ὁ Μπακούνιν. Ἀφήνοντας λοιπὸν κατὰ μέρος τὸ σχεδὸν μυθώδη βίο του, ἀρκούμεθα στὸ νὰ ποῦμε, ὅτι ὁ Μιχαὴλ Μπακούνιν, γεννήθηκε τὸ Μάϊο τοῦ 1814 στὸ Πριαμουτσῖνο, χωριὸ τοῦ Τβέρ. Μελέτησε τὴ φιλοσοφία στὸ Βερολῖνο (1841), κατόπιν μετέβη στὸ Παρίσι ὅπου συνεδέθη μὲ τὴ Γεωργία Σὰνδ (ποὺ εἴτανε ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ Πιὲρ Λεροὺ4) καὶ μὲ τὸ Προυντόν. Τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον γεγονὸς τῆς ζωῆς τοῦ Μπακούνιν εἶναι ἡ ρήξη του μὲ τὸν Κὰρλ Μάρξ, συνέπεια τῆς ὁποίας ἦταν ἡ ἵδρυση τῆς Φεδερατιον γυρασσιενσε, ἡ ὁποία ἀκολούθησε τὶς ἰδέες τοῦ Μπακούνιν καὶ ὑπῆρξε ἡ κοιτίδα τοῦ ἀναρχικοῦ κόμματος, ποὺ ἀναπτύχθηκε κυρίως στὶς λατινικὲς χῶρες (Γαλλία, Ἰταλία, Ἱσπανία). Ὁ Μπακούνιν πέθανε στὰ 1876 στὴν Ἑλβετία.

Πιστεύουμε πὼς γιὰ πρώτη φορὰ δημοσιεύεται μετάφραση τοῦ Μπακουνὶν στὰ ἑλληνικά. Τὸ ὄνομά του ὅμως δὲν εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστο. Στὰ 1896 οἱ ἀναρχικοὶ τῆς Ἑλλάδας εἶχαν ἀναγγείλει μιὰ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Μπακούνιν: «Ὁ Θεὸς καὶ τὸ Κράτος».

---

3) Κυκλοφόρησε σὲ χειρόγραφο σὲ μετάφραση Δ. Ἀρνέλλου. Γιάν. Κορδάτου «Ἱστ. τοῦ Ἐργ. κινήματος στὴν Ἑλλάδα» σελ. 84.

4) Πιὲρ Λερού· Γάλλος κοινωνιολόγος, σαινσιμονιστὴς (1797-1871). Ἔζησε ἐξόριστος ἀπὸ τὸ 1851 ὡς τὸ 1869.

3) Τοῦ μεταφραστῆ Γιωργ. Βρισιμιτζάκη.

ΖΩΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ

Ο άνθρωπος είναι αναγκασμένος να κατακτήσει την ελευθερία του, η συντέλεση αυτού του άθλου δεν είναι μόνο ένα έργο διανοητικό και ηθικό, είναι προπάντων στην τάξη του χρόνου όσο και από την άποψη της λογικής μας ανάπτυξης, ένα έργο υλικής χειραφέτησης.